

vojenským sankcím. Anglie bude se tudíž pokoušet ulehčit Německu prozatím zjednáním velké mezinárodní půjčky, která by mu pomohla ještě přes nesnáze tohoto roku, dokud nebude zřejmo, jak se hospodářská krize obrátí a dokud se nepodaří získati americké veřejné mínění pro evropské hledisko. Úřední komuniké bylo tudíž velmi zdržlivé a ohlas rozprav dosti rozpačitý. Briand musil prohlásit ve sněmovně energicky, že o revisi Youngova plánu nemůže býti řeči a Hoover trvá dále na placení spojeneckých dluhů. Cesta k revisi bude ještě dlouhá a vede přes odzbrojovací konferenci. Vše záleží na tom vydrží-li německá politika tyto průtahy.

Pro zahraničního pozorovatele vystoupil velmi náhle mrak nového sváru mezi světskou a duchovní mocí v Itálii. Fašismus pokládal si až dosud za jistou zásluhu, že se mu podařilo srovnat dlouholetý spor se Svatou Stolicí, zbavenou svého světského státu, a hlásil se i ke katolickému názoru světovému, ponechával vyučování v rukou katolické církve a projevoval jí největší vnější pocty. Ale právě tato manifestační vnější shoda kryla tím hlubší vnitřní rozpor. Vatikán protestoval velmi často proti politické a mravní výchově fašismu, který je krajním vyhocením nacionalismu a vede ke zbožňování státu a číže egoistické ani násilí se nelekající morálce státní raisony. Církev katolická nemůže opustiti mezinárodní základnu svého působení, nechce-li pozbyti vlivu na celý svět, který jest jejím určením. Katolicismus nabyt tak v Itálii paradoxním způsobem rázu pokrokového a liberálního a jeho organisace staly se tak přirozeně koncentračními body všeho, co zde program a vládu fašismu nenávidí. »Azione cattolica«, která byla jedinou trpěnou nefašistickou organisací v Itálii, stala se v poslední době podezřelou a prohlídka ukázaly leckde, že opravdu tyto organisace působily jako revoluční kluby. Došlo nejenom k úřednímu zakročování, nýbrž i k těžkým výtržnostem fašistické mládeže proti katolíkům a papež pronesl velmi vážná slova výstrahy proti fašistickému státu. Dějí se pokusy o urovnání konfliktu, ale není pochyby, že žádný kompromis mezi tak diametrálně si odporujícími názory, zejména na výchovu, není možný. V Itálii je to vlastně zápas o duši mládeže a zde žádná strana nemůže ustoupiti.

Volby, které vláda Jorgova vypsala na 1. června, dopadly zcela podle očekávání v její prospěch. Otázka zněla jen pokud se podaří národně-selské straně udržeti svoje posice v nových provinciích a v jaké síle bude tedy moci představovat opozici v nové sněmovně. Ukázalo se, že Transylvanie a Banát jsou opravdu pro jiné strany nedobytné, že však ve starém království nemůže zas Maniu udržet zastoupení, přiměřené jeho nárokům. Sedláci rumunští volí přece jen stále ještě jako za doby krále Ferdinanda podle pokynů úředních. Politicky významný byl volební pakt strany liberální, která je nyní po smrti Vintily Bratianu pod vedením Ducovým, s kabinetem Jorgovým. Mandátový zisk odhaduje se na 80 členů, které by snad byla strana dostala i při svobodném postupu, poněvadž její organisace ve velkých městech je bez konkurence, ale Ducovi šlo zřejmě o to, aby se nestavěl do bojovné posice proti vládě, požívající důvěry královny. Očekává se rekonstrukce kabinetu ve prospěch liberálů a ti mohou se považovat pro budoucnost za rezervu, až se nynější lidé v čele státu opotřebují. Rumunsko má dnes mimořádný význam jako složka sil ve středoevropské politice a bude proto v ohnisku zvýšené pozornosti.

Dr. Rudolf Procházka.

LITERATURA.

JAMES PETER WARBASSE: WHAT IS CO-OPERATION? Discussion of the Consumers Co-operative Movement. Its Principles, Methods and Accomplishments. Vydalo nakladatelství Vanguard Press, 100 Fifth Avenue, New. York. Stran 170 za Kč 26'25.

Jak klasifikuje spisovatel družstevnictví? »Kooperační je nepolitická organisace lidu, který se sdružuje a používá své moci, zásobuje se potřebami. Konsumní družstva vykonávají pro členy užitečnou funkci, která by jinak byla konána obchodem výdělečným nebo státem. Členové řídí své záležitosti sami. Zaměstnávají administrátory ku provádění obchodů a k operacím v družstvech ke službě členům, nikoliv pro zisky. Konsumní družstva sdružují se národně i mezinárodně ku vzájemnosti a pro mezi-

národní obchod«. Spis je nárys sociální filosofie, praví autor. Hodnotí jasně sociální hnutí a jeho předností je, že poučuje o družstevních dějinách a označuje je jako sociální filosofii. Původem Dán, syn národa, který překvapil na poli družstevním svět svými úspěchy, prožil Warbasse svá studentská léta v Evropě, viděl družstevnictví severovýchodních zemí v činnosti po řadu let. Navštívil více než 20 zemí, mezi nimi i Československo. Zkoumal světlé i stinné stránky kooperace a shromažďoval zkušenosti družstevníků o jejím ekonomickém úkolu. Zavítal do všech zemí USA, v nichž družstevnictví existuje, a »seděl často u lože nemocného zjišťuje diagnosu, pozoroval dech nebo vykonával autopsii«. Nasbírané poznatky vnikly autoru oprávněně myšlenku pojmenovati knížku stručnou popisem družstevních metod obchodních a družstevního hnutí vůbec. Interpretuje v ní fakta nestranně, věnuje pozornost nedostatkům jakož i výhodám obou předmětů a o subjektu pojednává se stanoviska spotřebitelského. Družstevnictví povzbuzuje ku společné práci spolu s duchem vzájemné pomoci. Družstevnictví jest evoluční, nepokračuje náhlými změnami a prospívá jedině, když dělá své věci lépe, zdatně, hospodárně a uspokojivě. Vše, co se družstevnictví týče, spočívá na autorových znalostech o něm a na jeho odborné činnosti.

Vlastní obsah pojednání začíná kritikou současného řádu. Z dob dávno minulých, kdy si lidé hotovili a obstarávali své potřeby sami, přechází velkým obloukem přes vývoj hospodářských poměrů do poměrů novodobých; dělník vyrábí věci strojem, ale věci patří majiteli strojů a ti, kdož je potřebují, si je kupují. Kdo má stroje, kupuje materiál a práci, spojí to, prodává výrobek za více, než co ho stojí. Přirozeně, že platí za materiál a práci ceny nižší, ale prodává výrobky za nejvyšší ceny. Rozdíl mezi cenou výrobní a prodejní jest zisk. Získati je účelem jeho činnosti. Motiv zisku vzrůstal stoletími do té míry, že každý, kdo pracuje v průmyslu, touží po zisku; dělník dostává mzdu. Také dělník má stroj — své tělo, vyvozuje sílu, již se říká práce. Prodává práci a pečuje o svůj stroj. Kupuje potraviny co nejlaciněji, tělo obléká, v noci je ukládá k odpočinku, byt najímá za nejnižší činži, zajímá se o levnější nákup. Nabízí svou práci a prodává ji za jistý zisk. Neptá se: poslouží to spotřebiteli, nebo konám to nejllepší? Táže se jedině: jakou mzdu obdržím? Rozdíl mezi náklady životními a mzdou je zisk. Při kritice nynějšího řádu jest uvažovati o dvou elementech, majiteli vlastnictví a dělníkovi. Starý motiv služby zmizel, nastal motiv zisku. Aby se dosáhlo zisku, udržuje se nedostatek. Jakmile mohou lidé lacino nakoupiti, říká se, že obchody jsou zlé. Prodejní cena převyšuje mzdu tak, že kdyby chtěl dělník zboží, které vyrobil, nakoupiti za výrobní cenu, nedostal by je. Při nadbytku zboží hledají se odbytiště na světovém trhu. Kdysi člověk pracoval pro své bytí. Nyní pracuje pro neznámý koncern, korporaci, která není člověkem, nýbrž strojem ku ždímání zisku z potřeb dělníka i konsumenta. Člověk je mrtev, peníze vládnou. Zisk dal vzniknouti průmyslu, vynálezy, výroba a služba — vše je pro zisk — to je dnešní ekonomické ústrojí. V minulém století zisk dominoval světu. Věci se produkují a distribují. Bylo vytvořeno enormní bohatství, přátelství mezi obchodem a zákaznictvem; ale mezinárodní obchod chová v sobě stejně zárodky míru, jako války. Nepřátelství formuje se také kartely a trusty. Z toho nastal třídní boj, nikoliv teoretický, ale opravdový.

Jak vypadá kritika zamýšlených oprav? Trade Uniony staly se potřebnými ku zamezení nízkých mezd. Společné umlouvání jest nutným, bez odborových organizací by se dělník sotva udržel, organizací hájí dělnické zájmy. Snahou *syndikalismu a komunismu* jest, aby výroba byla v rukou dělníků. Vycházejí z teorie, že kdyby dělníci mohli obdržeti všechn zisk ve formě mzdy, zaměstnavatelé převedli by řízení výroby na dělnictvo. To je však pouhá teorie, nikoliv fakt. Od té doby co je mnoho spotřebitelů — dělníků, platí se zvýšené mzdy, ale i náklady životní se zvýšily. Hlavním úsilím odborových organizací je vyšší mzda. Ve spojených státech napomáhají odborové organizace snižovati ztráty a zvyšovati výkonnost. Průměrná výrobnost za hodinu jest v Americe nejvyšší. Mr. William Green, předseda Americké federace práce řekl: »Zvyšuje-li se výroba přičiněním dělníků, lze více rozdělití zaměstnavatelům i zaměstnancům«. Kontrastem toho jsou poměry v Evropě, kde je třídní nepřátelství. Více příjmů, méně práce, více volného času je cílem dělníků i kapitalistů v Americe. Proto se

utíkají dělníci k metodám kapitalismu. Vydělečný průmysl (Profit-Sharing Industry), účast na zisku byl své doby nadějí pracujícího lidu a byl zván »Co-operative Produktive Industries«. Nedařilo se mu však. Prospíval-li, změnil se v kapitalistický concern, zaměstnával ponejvíce ženy. V USA takové podniky ztroskotaly. Kde v Anglii podniky toho druhu prospívaly, byly vykoupeny konsumními družstvy. Dělníci se hojně podílejí na vydělečných korporacích. Podílík a automobil připadá na každou druhou rodinu. Syndikalism roste z idee, že mzda je nejdůležitější věcí dělníka. Pomíjí domácnost, spotřebitele a jiné věci, *Socialism* žádá na společnosti zaplacení plné hodnoty za prokazované služby; produkce, distribuce a sociální služba mají sloužiti užtku, nikoliv zisku. *Socialism* je budován na idealismu, je nadějí na lepší a spravedlivější společnost a směřuje k vládě; kdyby *socialism* zvítězil ve všech zemích a nad všemi záležitostmi, byl by založen nadstát, mocný činitel, politická vláda, jaká nikdy nebyla; její naturální tendence by se posílila. Snahou *socialismu* nyní je reformovati kapitalistický stát (str. 16). *Gildový socialism* je politický *socialism* plus organisace dělnické ke kontrole výroby. Akceptuje zásady zisku jako motiv kapitalismu. Za tohoto *socialismu* měli by dělníci všechny důvody žádati na konsumentech veliké nákupy za vysoké ceny. *Komunism* je utopie. Žádá společnost s obecním vlastnictvím a správou dělnické třídy. Bolševici dostali jiný nápad. Je to státní *socialism* za použití politické moci menšiny nad většinou. Teoreticky se zabývá dělníky, nikoliv spotřebiteli. *Komunismem* v Rusku etabloval se svatozárný, protěžovaný a privilegovaný kapitalismus. Stát je největší kapitalista, z průmyslu ždímná zisky. Z toho nastávají konflikty a mzdové požadavky dělníků a vydělkářský obchod, kdežto konsumenti volají po laciném zboží. Teoreticky je *komunism* nepřitelem sdružování, družstevního hnutí; v praxi v každé zemi, kde družstevnictví existuje, podniká nepřátelské akce a zasahuje ničivě. Jsou ovšem členové družstev, kteří si říkají komunisté, ale komunisty nejsou; jsou *socialisty*. Chování se *komunismu* k družstevnímu hnutí je stejné jako ke »kapitalismu« — zmocnit se jeho ústrojí pro účele *komunismu* (str. 17—20). *Anarchism* je filosofie osobní svobody, regulované úmluvami na místo politické vlády; ruší autoritu. Je opakem doktriny o státu, v němž vládne »zákon a řád«, nemá plánu sociálního a ekonomické organisace.

Přecházejí k ekonomii vzájemnosti, rozebírá spisovatel její definici, principy a metody. Lidé mohou dostati více dobrých věcí, pomáhají-li si navzájem. To je počátek družstevnictví. Konsumní družstvo je složeno z lidí zajímající se o to, pomoci jeden druhému; je svépomocí při vzájemné pomoci, je dobrovolným sdružením spotřebitelů, demokraticky spravovaným k přímému zásobování potřebami se zřetelem k určitým a všeobecně uznávaným pravidlům. Kapitálového ústrojí používá se pro spotřebitele, nikoliv pro zisk. Zásady rochdalské jsou uznávány za všeobecně prospěšné. Povolání a obchod se střídají, profit mizí, nastupuje úkon. Členové zboží nekupují, neboť dali dříve základní kapitál. Zboží je jejich. Lidé ale nemohou sami sobě prodávati; přijdou-li do prodejny, zaplatí za to, co odeberou, nakupují zboží znovu a uloží je zase v regálech. Rozdíl v ceně nákupní a prodejní, který pobírají jako návratek nebo dividendu, v obchodě soukromém je ziskem. Členství v družstvu není omezeno. Prodej děje se za hotové, za denní ceny, jako u konkurence, což umožňuje akumulaci kapitálu. Začínaje distribucí zboží, obchod družstevní se rozšiřuje, družstvo přistupuje k nakupování surovin a vyrábí potřeby pro své členy. Nejvyšším jeho cílem je sociální organisace, správa výroby v dílně, továrně na poli a v dole; povzbuzuje k získání nových členů, pomáhá zakládati jiná družstva, slučuje se ve svazy, z nichž byla pak založena International Co-operative Alliance. To je přirozený pokrok v družstevnictví; vyvíjí se pomalu, ale trvale. Z počátku družstvo zásobuje, pak vyrábí potřeby pro domácnost a jiné užitkové věci. Před 100 lety chudí lidé mysleli, že to, čeho potřebují, jsou peníze. Organisovali se v Trade Unionech, dosáhli vyšší mzdy, ale byli chudí stále. Když zjistili, že nemají kontrolu nad cenami, že musí platiti draho to, co zkonsumují, zrodila se myšlenka družstevnictví. Pak mohli ovšem dohlížeti na ceny, Tuto myšlenku uskutečnili pionýři rochdalští. V tom, co dělali, nebylo mnoho filosofie, spíše hloubání jámy, než hloubání v mysl. Filosofie rodila se z pokusů, chyb a zkušeností tisíce družstev.

Základní myšlenkou družstevnictví jest, že spotřebitelem je člověk a že celé zařízení průmyslu a organizace společnosti jsou pro něho. Konsumní družstva také vyrábějí; některé druhy výroby provozují se lépe lokálně, jsou zaměstnaní i členové. Je to na př. pekařství, správkárny obuvi, mlékárny, pražírny kávy a jiné. Velkonákupní společnosti dodávají zboží ve velkém, přímo. Družstva se zabývají i speciálními úkoly, jako stavebnictvím. V Anglii poskytují i hypoteky členům; převodem podílů lze převést i hypoteky na jiné členy družstva. Stavební družstevnictví v Americe se proto rozmohlo, že nájemník v New Yorku platí na nájemném za 10 let tolik, co stojí v Evropě rodinný dům. Bažení po zisku osvětluje i tento příklad: nájemné z bytu v roce 1922 činilo 2.210 dolarů, ale majitel odmítl v roce 1926 nabídku za tentýž byt ve výši 11.000 dolarů. Nebo: měsíční činže z bytu byla 71 dolarů a podnájemník musil zaplatit 185 dolarů. Způsoby řešení stavebnictví jsou v různých zemích rozmanité. Ve spojených státech je 31.000 výdělečných bank. Podílníci mají složeno 2.500.000.000 dolarů, kdežto vkladatelé 36.700.000.000 dolarů. Vkladatelé dávají peníze, podílníci z nich těží. Banky družstevní jsou naproti tomu budovány na podkladě, že mají sloužiti věřitelům i dlužníkům, a zasahují ponejvíce do stavebnictví. Úsporných a půjčovných asociací jest přes 12.000 s aktivy přes 5 billionů dolarů. Lidová peněžní sdružení Credit Unions zabývají se ponejvíce drobnými peněžními obchody, z půjček platí se měsíčně 1% nebo ročně 12% úroků. U půjčovných lichvářů zvaných »loan sharks« v Chicagu z půjčky 30 dolarů platilo se 1.080 dolarů úroků, nebo z 10 dolarů 312 dolarů úroků. Jen 7–15% lidí dostane v USA vypůjčiti peníze za normální zákonnou míru úrokovou. Družstevnictví zabírá také pojišťování, rekreaci, tisk, restaurace, prádelny, dopravu a zdravotnictví.

Sociální a politické výhledy družstevnictví rýsují se v tom, že ono není hnutím třídním, neuznává tříd, nestaví jednu třídu proti druhé. Směna, účetnictví a obchodní správa zdokonalily se po dlouhých zkušenostech a jest jich proto upotřebiti ku prospěchu konsumentů. Úkolem je dále zrušiti exploitaci a parazitism docíliti harmonie práce s kapitálem. Odborové organizace jsou družstvům blízké. Odborářství je nekompletní bez sblížení konsumpce s produkcí. Mzda se zhodnocuje v nákupu spotřeb. Družstva svou povahou sympatisují s dělnictvem a zaměstnávají jedině členy odborových organizací. Výchova jest družstevnictví životem. Věda pracuje na četných polích družstev konsumních, umění zaujímá tu hodně místa. Výzkumná oddělení, laboratoře vtiskují umělecký ráz továrnám, místním prodejnám a obytným domům speštěným příkrasami dodávají vkusu. Mezinárodní přátelství vedlo k založení mezinárodní velkonákupní společnosti a ku výměně zboží.

V čem se liší politický stát od družstva? Politická spolupráce trpí úhonnou a jen přiblížení se k hospodářské demokracii zrodí správné vodítko v politickém pojetí státu. Stát spočívá na majetku. Proti majetku nelze ničeho namítati, za to proti způsobu jeho zlého užívání. Majetek společenstevní je v moci členů družstva. V kooperaci neskrývá se úmysl násilného odstranění vlastnictví podle vzoru ruského, neboť zrušením kapitálu vzniká nový kapitalism. Stát obepíná všechny občany závazně, družstvo se skládá z členů dobrovolných. Stát je udržován mocí fysickou, družstvo láskou a oddaností. Zákon státu není článkem smlouvy o vzájemné asociaci, ale ediktem k fysické moci a správě nad občany. Stát je složitý mechanism vsunutý mezi lid a jeho hospodářský život; v družstvu vykonává lid tutěž funkci, kterou představuje stát. Je to pochopitelným, že když chce býti družstvo základnou pro sdružení lidí, jest mu uzpůsobiti se jejich potřebám, demokracii. Nezastupuje teorii o diktatuře nad proletariátem, omezuje diktaturu každé třídy. Neuzavírá přístup ke členství, ale radí se se znalci, lidmi vzdělanými, aby nepochybito v jednotlivostech. Správce, účetní, bankovní ředitel, revisor, intendant tovární, každý může poskytnouti organizaci dobré služby. Metody k realizaci jsou vývojové, úspěchy se družstevnictví užívá a zvětšuje, sociální struktura se mění ve strukturu kooperativní.

Družstevnictví americké je prolnouto četnými chybami, je často v rukou několika úředníků, kteří nadužívají svěřené moci a přivádí prodejnu do dluhů. Takové chyby se neobjevují v družstevnictví evropském. Osobní a lidské kvality působí čteně nesnáze. Lidé jsou povahou sobci a sobectví nutno překonávat. Výchova, správa a povinnosti jsou prostředky zdatnosti demokratické. Plán kooperace není

utopii. Hmotné povinnosti vyžadují vyznati se v ukládání zboží, býti pokladníkem, účetním, revisorem, bilancistou a umět řídit obchod. Není tu romantičnosti, nýbrž přísnost. V součinnosti s organisovaným dělnictvem družstva poskytovala více než obdržela; nároky na ně kladené jsou větší, menší na soutěžící podniky. Ačkoliv jsou družstva organisace obchodní a sociální, působí více ve smyslu sociálním. Jsou výrazem služby, ale služba bývá komplikována, zaměřuje-li se s myšlenkou filantropickou. »Slabost k družstevnictví jest slabostí obyčejných lidí; hudlaří v obchodě, hudlaří v politice, a myslí, že více nebo méně mohou hudlařit i v družstevnictví« (str. 139). Chybou v politice finanční je, pracuje-li družstvo s malým kapitálem, poskytuje-li úvěr, má-li špatné účetnictví, je-li pomíjeno po revisi, vyplácí-li dividendu, prodává-li za snížené ceny, zanedbává-li pořádání přednášek, šíření literatury, výchovu členů, neorganise-li ženy, jsou-li zaměstnanci lhostejní, pěstuje-li stranictví, nedbá-li vzhledu prodejny, organisuje-li shora na místo s dola a je-li správa autokratická. Výhody družstevnictví spočívají ve sdružování hospodářské součinnosti. Vzájemnost je opakem soutěžení, opakem to síly, působící dnes ve společnosti. Soutěž má své dobré stránky, ale soutěž v boji hospodářském, jakmile je podmínkou živobytí, vrhá lidi ve vzájemný boj, národy vede k nevráživosti a k válkám. Družstevnictví čelí těmto příčinám a usiluje o vysokou civilisaci (str. 148).

V resumé vrací se profesor Warbasse k náhledům projevovaným v minulosti, jako by družstevnictví bylo vyhrazeno zvláštní třídě, a to třídě vykořisťovaných. Kde takové pokusy byly učiněny, mělo to za následek, že si vyloučení založili vlastní družstvo. Je pravdou, že valná část členů družstev náleží k třídě dělnické, ale jenom dělnictvo netvoří družstevnictví. Družstevnictví neseparuje lidi, nýbrž svádí je dohromady. Mocná družstva zachovávají neutralitu k politice a náboženství, neboť rozpory o tom vně družstva vedly by k třštění a disonancím. To jsou důvody, proč družstevnictví se vztahuje na všechny třídy, jímž jde o blaho lidstva a jež přikládají ruce ke konstruktivní práci (str. 164).

Fr. Täuber.

ANDRÉ TIBAL: PRINCIPES DE LA POLITIQUE ALLEMANDE DANS L'EUROPE DU CENTRE ET DE L'EST. Paris, Publications de la Conciliation internationale 1930. 135 str. 4 fr.

V době, kdy se mluví o návrhu celní unie mezi Německem a Rakouskem a o Anšlusu, nebude, myslím, od místa zmíniti se o této knížce, pojednávající o zásadách německé politiky ve střední a východní Evropě. Tím spíše, že ji napsal dobrý znalec středoevropských poměrů André Tibal, bývalý ředitel pražského Francouzského ústavu, dnes profesor Carnegieovy stolice v Paříži. Tibal ukazuje, že Německo, obávající se pro svou centrální polohu obklíčení, bylo vedeno k výbojům a hledalo je hlavně ve východní a střední Evropě. Věřilo, že zejména ve východní Evropě má určité poslání, neboť polští vládcové od 13. století volali německé kolonisty, baltské země pak byly již v témže století německé, a od konce 18. století povolávali ruští carové Němce i na jih Ruska. Německý vliv byl silný v ruské armádě, diplomacii, správě i na samém dvoře. Němci vykonali východu veliké civilizační služby, ale nepokládají je za ukončené, soudíce, že tyto služby zasluhují odměny. Ne snad ve formě politické nadvlády, nýbrž ve formě otevřeného pole činnosti pro německé profesory, inženýry, obchodníky a finančníky.

Tibal studuje nejprve styky Německa s Polskem, jež byly vlastně styky Pruska s Polskem. Vyznačují se ostrými konflikty mezi oběma státy a nenávisť mezi oběma národy. Snadno vysvětlitelnými ostatně, protože i Polsko věřilo ve své poslání na Východě. Tibal sleduje všechny tyto boje, komplikované i snahou Polska po přístupu k moři, až do chvíle, kdy zmizelo Polsko a s ním i politický problém. Zůstal jen psychologický problém poměru pruských Poláků k nové říši. Pruský režim byl s počátku (Bedřich II., Bedřich Vilém III.) tolerantní, avšak po polském povstání v Rusku r. 1830 nastalo období usilovné germanisace, vedené později Bismarckem hlavně proti polské šlechtě a kněžím. Kromě toho staral se Bismarck horlivě o kolonisační východu, což se stává v té době hlavním úkolem pruské a tedy i německé politiky. Poláci však nápor vydrželi a Němci byli koncem století nepřijemně překva-